

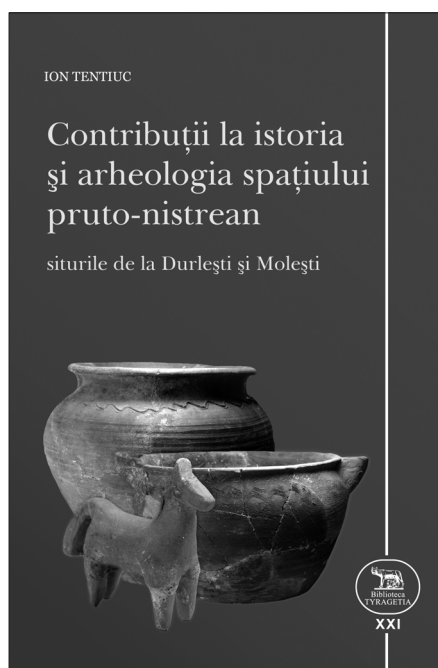
Ion Tentiuc,
CONTRIBUȚII LA ISTORIA ȘI ARHEOLOGIA SPAȚIULUI PRUTO-
NISTREAN. SITURILE DE LA DURLEȘTI ȘI MOLEȘTI

Chișinău, 2012, 288 p. ISBN 978-9975-80-667-1

Pământ al romanității, măturat fără hodină de valurile nestăvilite ale diverselor seminții nomade, pornite să ia cu asalt moștenirea cezarilor, spațiul carpato-dunăreano-pontic a cunoscut întreaga energie dezlănțuită a stepei, cu pulsații pe care rareori a reușit să le absoarbă în totalitate. Cel mai mult au avut de suferit așezările stabile de la poalele răsăritene ale Carpaților până la Nistru, fluviul ce așează hotarul cu nesfârșita întindere de pășune de la nordul Mării Negre, rămasă în agitație încă foarte târziu până în pragul sec. XVIII. Loc al pustietății, al deznădejdi în care-și pierdeau

urma cetele de haidamaci și carele negustorilor cu călăuze viclene. Ținutului i s-a zis până foarte târziu *Dikoe Pole* (Câmpia Sălbată), lăsându-se împlânzit doar de forțe la fel de sălbatice și însetate de sânge.

Impactul stepei a împins limes-ul roman pe linia Dunării după anul 271 iar peste provincia romană Dacia s-a așternut un mileniu de „uitare”, cunoscut în general sub sintagma de „mileniul întunecat”. Veștile ce răzbat dinspre aceste locuri și sunt reținute de cărturarii vremii privesc prioritar grupurile războinice, aflate în trecere sau staționate la nordul Dunării pentru a porni în expediții pradnice spre Constantinopol sau Roma. Dintre acestea, triburile goților urmate de huni s-au remarcat prin cruzime și forță la începutul perioadei (sec. III-V), determinând căderea Imperiului Roman de Apus și creând dificultăți serioase la fruntariile Imperiului lui Constantin cel Mare. Finalul perioadei, marcată de invazia mongolilor din anul 1241 – ultima și una dintre cele mai devastatoare migrații – este anticipată de stabilirea în regiunea Dunării de Jos a triburilor pecenegi-cumane, a căror furie devastatoare fusese

dezlănțuită asupra cnezatelor rusești. După o serie de incursiuni la sudul Dunării, o parte și-au găsit adăpost în Câmpia Panonică, alții s-au pierdut în Balcani, iar ceilalți s-au topit în mijlocul populației stabile.

Tocmai această populație sedentară, în fapt romanizată, care – în virtutea unei excesive precauții istoriografice sau adesea din grija evitării vreunei dezvoltări incomode – este identificată în mod tradițional prin epitete de genul „populație locală”, „autohtoni”, „băștinași” sau „indigeni”. Termeni irelevanți, improprii, cu titlu depersonalizator folosiți pentru populația stabilă, ce a su-

praviețuit valurilor de migratori retrăgându-se sub pavăza munților și a zonelor împădurite dar și din cronicile vremii. Dacă pentru perioada de după retragerea aureliană și până spre sec. V-VI, s-a impus cu autoritate noțiunile de „romanici” (est-romanici) sau „populație romanizată”, puțini se încumetă să identifice populația locului drept „românească” sau măcar „străromânească”, „protoromânească” și asta chiar dacă, în general, se apreciază că procesul de formare a poporului român s-a definitivat în sec. VIII.

Nu este locul dezvoltării aici a unei dezbatere atât de complexe, deși foarte necesară în spațiul istoriografic românesc. Până și această complexare în fața terminologiei este – într-o oarecare măsură – un efect al celor aproape 1000 de ani când populația stabilă aproape că „dispăruse” din izvoarele scrise. Din această perspectivă, investigarea *Mileniului I*, ce corespunde și procesului de etnogeneză al poporului român, presupune o atitudine de responsabilitate sporită din partea cercetătorului. Și aceasta pentru că „tăcerea izvoarelor” scrise este compensată de probatoriul surselor nescrise și capacitatea de analiză a interpretului. Este o di-

recție de cercetare capitală, una dintre prioritățile cercetării istorice, deși nivelul de cunoaștere a acestei perioade pentru istoriografia românească, în general, se zbate deocamdată într-o etapă de început. Odată cu primele emisiuni documentare, din perioada sec. XIV-XV, se constată numeroase așezări, o serie fiind atestări noi și foarte multe coborâte în vechime, trădate prin expresii de genul „unde a fost curtea lui...” sau „unde este casa lui...”. Acestea sunt indicii concludente care arată coborârea în timp a așezărilor stabile.

Hrisoavele medievale păstrate, reflectă – pentru spațiul pruto-nistean – o anumită concentrare a așezărilor în partea centrală, în zona Codrilor. Acolo a fost un spațiu important de rezistență și stabilitate, devenind o linie de front românesc în fața puterii tătaro-mongole, bătută în retragere la Orheiul Vechi. Ulterior, pentru dreaptă și credincioasă slujbă aici s-au învrednicit de mila domnească familii de mari boieri, precum Mihail de la Dorohoi, Drăgoi și Oană de la Tulova și chiar membri ai familiei domnitoare și-au întins o serie de proprietăți în regiunea actualei mănăstiri de la Căpriana.

Studiul inițiat de Ion Tentiuc vizează două așezări din acest spațiu de îndelungată tradiție istorică, respectiv, la Durlești, astăzi intrat în componența municipiului Chișinău și situl de la Molești, situat la 32 km sud față de capitala Republicii Moldova, în actualul raion Ialoveni. Investigațiile arheologice – organizate sub egida Academiei de Științe a Moldovei – s-au desfășurat la Durlești în anii 1986-1988, și la Molești, în intervalul 1989-1991, continuând cercetările lui G.F. Cebotarenco, din anii 1979, 1980 și 1985. Raportat la suprafețele perimetrelor cercetate – la Durlești, 1642 m² și la Molești, 2030 m² – se impune din capul locului varietatea și densitatea complexelor arheologice identificate, așternute în câteva orizonturi stratigrafice, bine definite cronologic. Situl de la Molești este de-a dreptul impresionant în această privință, fiind cercetate 166 complexe arheologice, dispuse pe straturi succesive și cu vestigii, corespunzătoare perioadelor sec. IV-III î. Hr., sec. II-I î. Hr., sec. I-II d. Hr., sec. V-VIII, sec. X-XI, sec. XI-XII.

Volumul este publicat cu girul Academiei de Științe a Moldovei și al Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, în condiții grafice și tehnice deosebite, hârtie de foarte bună calitate, anticipând, încă de la prima atingere, o analiză

științifică de calitate, susținută de un material ilustrativ bine realizat privind complexele descoperite sau vestigiile arheologice de interes – o parte sunt reproduse în imagini color – precum și o serie întreagă de reconstituiri, ce compun totalul celor 96 figuri, cu trimiteri intra-paginale.

Lucrarea este structurată în două capitole mari, câte unul pentru fiecare sit cercetat, cu patru, respectiv cinci subcapitole dedicate așezărilor identificate, corespunzător fiecărei perioade cronologice. Strategia generală de organizare a expunerii transpare printr-un tipar relativ unitar al structurării subcapitolelor sau – mai bine zis – al prezentării fiecărei așezări identificate în perimetrul cercetat, pe grupuri de complexe (locuințe și anexe gospodărești, cuptoare, gropi menajere, morminte). Fiecare expunere, deși neanunțată în cuprinsul lucrării, este finalizată – cu câteva excepții, cauzate de valoarea și concludența nivelurilor, cum ar fi cele corespunzătoare așezării neolitice de la Durlești – cu o analiză generală, ce nu are atât rolul de concluzie, cât reflectă preocuparea autorului de a interconecta datele obținute și a extrage maximum de informații. Volumul reprezintă un instrument de lucru ingenios structurat, astfel încât cititorul poate urmări fiecare vatră de locuire în parte ori fiecare dintre cele două amplasamente, cu nivelurile arheologice componente, în mod distinct. Cu toate acestea, nu este afectat caracterul unitar al întregii lucrări și – pornind de la două situri arheologice concrete și care se impun a fi de referință istoriografică – să aducă noi contribuții și să completeze tabloul general privitor la evoluția așezărilor umane în timp și spațiu.

Conceput într-un limbaj accesibil, cu multiple conexiuni și analogii întinse pe întreg arealul Europei Răsăritene, volumul semnat de Ion Tentiuc reușește să trezească interesul și curiozitatea unei pătri cât mai largi a cititorilor. Este cazul a sublinia aici orizontul întins al cercetării, antrenând spații îndepărtate, cu posibilități de relaționare și comparație, o analiză temeinic așezată într-o bibliografie expusă pe un spațiu de nu mai puțin de 22 pagini (p. 241-262). Pentru o bună înțelegere a rezultatelor cercetărilor sale, autorul deschide partea introductivă cu o succintă prezentare a cadrului geografic și evoluția comunităților umane, în spațiul supus cercetării, începând din neolitic până în etapa premergătoare centralizării statului medieval românesc de la răsăritul Carpaților.

Fin cunoscător al realităților arheologice ale spațiului dintre Prut și Nistru, Ion Tentiuc anunță valoarea investigațiilor întreprinse la Durlești și Molești, prin posibilitatea clarificării unor probleme punctuale, cum ar fi definirea concretă a culturii materiale și spirituale a populației din partea centrală a spațiului pruto-nistrian în intervalul sec. VIII-X și XI-XII; încadrarea cronologică exactă a „culturii Răducăneni”, precum și influența grupurilor nomade sedentarizate. *„Toate acestea – se arată în continuare – documentează sigur continuitatea de viață umană pe aceleași locuri a populației locale romanice în a doua jumătate a mileniului I - primele secole ale mileniului al II-lea p. Chr.”* (p. 17, subl. - V. J.).

Pe lângă analiza și informația conținută, lucrarea se impune, în mod indiscutabil, ca un „manual de bună practică” pentru arheologia mileniului I dar și pentru alte epoci istorice. Autorul, aflat într-o etapă de deplină maturitate profesională, este fin cunoscător al tehnicilor de amenajare a spațiului construit, al inventarului material, al elementelor de rit și ritual funerar reușind să scoată în evidență anumite particularități culturale sau chiar influențe, ca efect al conviețuirii. Merită de reținut, în context, și recunoașterea procesului de sedentarizare a nomazilor, găsind elemente de cultură materială – inclusiv locuințe – distincte, de factură nomadă, în așezările sedentare ale romanilor (p. 14, 205 și *passim*). Asemenea constatare pentru populația sec. X-XII, regăsită și în alte zone de la răsărit de Carpați până la Nistru, „reflectă clar situația demografică și social-politică complexă din primele secole ale mileniului al II p. Chr. din spațiul est-carpatic și de la nordul Gurilor Dunării” (p. 94-95).

În context, observația de față trebuie comparată cu rezultatele cercetărilor lui L.D. Dmitrov și A.A. Kravčenko, asupra unui sector al vetrei urbane din perimetrul glacisului de la Cetatea Albă. Locuințele cu tandăr identificate aici au alimentat păreri care – din cel mult un cartier al așezării cu populație sedentarizată – s-au grăbit să conchidă că întreaga așezare de sec. XII-XIII, de la limanul Nistrului, avea un caracter oriental. Astfel, chiar în istoriografia de ultimă oră, imaginații imprudente concep migrația (!) spontană a moldovenilor în vatra Cetății Albe, tocmai prin anii ‘70 ai sec. XIV (Красножон 2012, 16¹), depersonalizând

cu totul așezarea de odinioară, de „specific orientat” și aceasta „vinovată” de a fi măturat un nivel de depunere a civilizației slave ce se încăpățâneau să-și confirme arheologic existența.

Fără intenția de a diminua într-o cârta din valoarea cercetării arheologice și analizei supuse atenției, este cazul a arăta asupra câtorva noțiuni și concepte – încă intens discutate în istoriografia arheologică – folosite de autor, față de care s-ar fi impus *poate* o precauție sporită ori eventuale clarificări pentru îmbrățișarea anumitor poziții. Dintre acestea, pentru conceptul de „aspect cultural” sau „variante culturală” Răducăneni a culturii Dridu, autorul preferă să o identifice cu o cultură arheologică distinctă. Și aceasta, în pofida faptului că nici măcar „părintele” istoriografic al acestei „culturi” est-carpatică din pragul mileniului II nu a reușit să-i decrypteze convingător valențele identitare definitorii.

În cazul figurinelor antropomorfe/zoomorfe ar fi fost utilă o clasificare și specificarea exactă a celor găsite în gropile de par ce compuneau structura locuințelor sau sub vetrele de foc. Astfel, s-ar putea clarifica tipurile de reprezentări figurate preferate depunerilor magico-religioase, tradiție perpetuată până foarte târziu – inclusiv în practicile creștinilor ortodocși – sub aspectul *jertfei*, depusă sub talpa locuințelor țărănești (animale) ori sub absida altarului bisericii (candela aprinsă) și sub piciorul pristolului (moaște). Totodată s-ar putea asigura distingerea figurinelor ritualice de cele care au servit ca simple jucării ale copiilor vremii.

În fine, ar fi cazul să se elucideze noțiunea de „groapă menajeră”, denumire improprie pentru gropile găsite în jurul locuințelor, ceea ce induce falsă percepție despre o cultură ecologică a strămoșilor noștri față de care s-ar rușina până și gospodarii de frunte ai satelor contemporane. De la neolitic până în evul mediu oamenii și-ar fi ascuns resturile menajere în gropi special amenajate, obișnuință ce astăzi ar părea cu totul stinsă! Fără a insista asupra subiectului, denumirea respectivă a fost atribuită nu atât din perspectiva scopului inițial pentru care au fost săpate, ci după modul în care sunt descoperite, fără a fi fost făcute minime relaționări cu studiul etnografic. În întreaga Moldovă gospodarii mai obișnuiesc să depoziteze legumele în gropi anume săpate iar întregul conținut era acoperit cu un strat de paie și apoi pământ. Întreaga movilă primea deasupra o

¹ Autorul îl citează pe N.D. Russev.

„răsuflătoare” din stuf sau „bețe de răsărită”. Prin urmare, termenul corect ar fi acela de „gropi de depozitare” pentru iarnă și sunt desființate cel mai frecvent prin umplerea cu gunoaie. Este o regulă oricând și oriunde verificabilă în satele din Moldova, în gospodăriile care cresc animale.

Un alt termen potrivit, în locul „gropilor menajere” ar fi arhaicul „zemnic/zămnice”, presupunând o groapă sub locuință sau alături, folosit pentru păstrarea alimentelor. Spre deosebire de beci, zemnicul nu avea pereții zidiți, era acoperit cu trunchiuri de copaci și pământ, cu o deschidere îngustă și se cobora cu ajutorul unei scări din lemn.

Trecând peste aceste trimiteri, neimputabile strict autorului, merită subliniat aici caracterul interdisciplinar al cercetării de față, astfel încât puținele indicii arheologice să poată fi completate de alte mijloace de probă, pentru a se ajunge la o conclu-

zie întemeiată. Doar cu titlu de exemplu, nu a fost suficientă identificarea unei seceri pentru a recunoaște practicarea agriculturii, deși pentru populația sedentară a mileniului I de la răsărit de Carpați, această ocupație de bază este admisă. S-au avut în vedere și rezultatele cercetărilor paleobotanice, pentru a dovedi că locuitorii sec. VIII-X, cultivau câteva specii de cereale: mei, ovăz, orz, secară și nu mai puțin de trei specii de grâu (p. 228).

În încheiere, este cea mai potrivită concluzia formulată de însuși autorul studiului: *„Datele puse la dispoziție de investigațiile arheologice de la Durlăști și Molești se constituie într-o importantă sursă documentară pentru reconstituirea coordonatelor evolutive ale culturii materiale și spirituale a populației locale care, în pofida nenumăratelor vicisitudini, a evoluat și s-a consolidat”* (p. 240).

Bibliografie

Красножон 2012: А.В. Красножон, Крепость Белгород (Аккерман) на Днестре. История строительства (Кишинэу: «Stratum plus» 2012).

4.12.2013

Dr. Vitalie Josanu, Inspectoratul de Poliție al județului Neamț, str. Eroilor nr. 16, RO-610053 Piatra Neamț, România, e-mail : vitaliejosan@yahoo.com

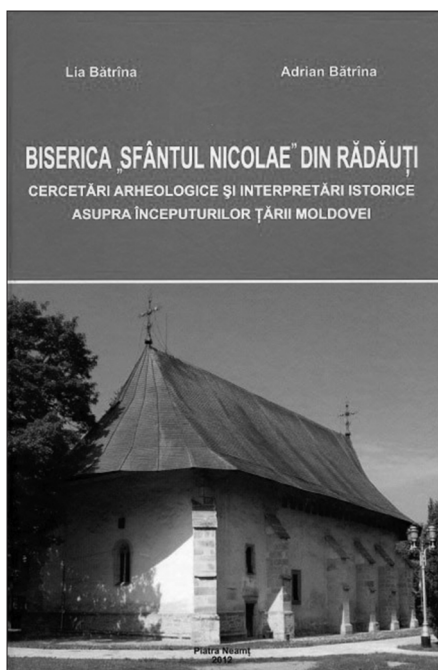
**Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna,
BISERICA „SFÂNTUL NICOLAE” DIN RĂDĂUȚI.
CERCETĂRI ARHEOLOGICE ȘI INTERPRETĂRI ISTORICE
ASUPRA ÎNCEPUTURILOR ȚĂRII MOLDOVEI**

Editor: Gheorghe Dumitroaia, Piatra Neamț: Editura Constantin Matasă, 2012,
518 p. ISBN 978-973-7777-22-5

Studiul monografic al cunoscătorilor arheologi Lia și Adrian Bătrâna apărut la Editura Constantin Matasă din Piatra Neamț în anul 2012, în colecția *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, se deschide cu un *Cuvânt de suflet* al ÎPS Pimen Suceveanul, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, în care se subliniază în mod deosebit „râvna și responsabilitatea” autorilor „în fața istoriei”.

Acesta este urmat de un *Cuvânt înainte* al academiciianului Răzvan Theodorescu în care studiul publicat este apreciat drept „o carte fundamentală pentru oricine se va ocupa de acum înainte de destinul istoric al țării românești de la răsărit de Carpați”, lucrare în care sunt aduse și unele „noutăți absolute”, de rând cu alte „sugestii” care sunt doar „pline de interes”, posibila, în opinia numitului academician Răzvan Theodorescu, existență a două „dinastii” genuine ale Moldovei.

Prefața Liei și a lui Adrian Bătrâna vine să precizeze că în studiul dat se valorifică rezultatele investigațiilor arheologice din verile anilor 1974-1977 la biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. De la bun început autorii informează cititorul că aici, la Rădăuți, „a fi fost și sediul unei importante formațiuni politice de tip voievodal”. Autorii apreciază sursele arheologice de la Rădăuți drept cel „mai important și prețios sit arheologic pentru înțelegerea genezei statale a teritoriului românesc de la răsărit de Carpați”. Cititorul este atenționat și la faptul că s-a „zăbovit în mod special asupra unor probleme neclare sau greșit înțelese în istoriografia noastră ... încercând să le explicăm mai bine cu ajutorul izvoarelor arheologice și să

obținem reconstituiri ale unor realități istorice pe care izvoarele scrise, doar ele singure, nu sunt întotdeauna în măsură să ni le ofere”. Fără îndoială, așa și este, or, secolul pus aici în discuție, al XIV-lea, moldovenesc, este extrem de sărac în surse scrise. Totuși, problemele „greșit înțelese în istoriografia noastră” nu se datorează investigării subiective a surselor deja cunoscute, ci puținătății surselor istorice, indiferent de natura lor, scrise sau arheologice, dar și posibilităților de cercetare a acestora. Evident, noile posibilități de cercetare a materialului osteologic uman, utilizându-se genetica molecu-

lară și paleogenetica umană, au permis autorilor formularea unor concluzii absolut noi, concluzii care a fost imposibil să fie trase până acum.

În Capitolul I (p. 17-23), *Cadrul geografic și istoric al zonei depresionare Rădăuți*, se subliniază condițiile favorabile pentru viața umană, pentru practicarea agriculturii, creșterii animalelor, pomiculturii, prelucrării lemnului etc. Pe la sfârșitul secolului al XIII-lea, menționează autorii, zona Rădăuților se prezenta ca fiind destul de dens locuită și, chiar a ajuns „un stadiu de maturitate”, și „din punctul de vedere al organizării politice”, nivel „exprimat prin apariția unui organism teritorial-politic ce va juca un rol deosebit în procesul de constituire a statului feudal românesc de la răsărit de Carpați”.

În Capitolul II (p. 25-92), intitulat *Cercetarea arheologică. Date de ordin stratigrafic*, autorii oferă un tablou complex al surselor arheologice descoperite și succesiunea cronologică a acestor-

ra, reușind să identifice opt niveluri de activitate umană.

Primul nivel este cuprins între sfârșitul secolului al XIII-lea și primul sfert al secolului al XIV-lea, nivel datat în temeiul ceramicii, unor unelte, obiecte de uz casnic și accesorii vestimentare, subliniind că nu s-a descoperit vreun complex de locuire. În pofida acestui fapt, autorii își exprimă convingerea fermă că „vestigiiile locuințelor din această perioadă se află pe latura de nord, vest și sud a bisericii, acolo unde săpăturile nu au putut fi extinse”. Urmează o prezentare detaliată a tipurilor de vase din ceramică, cu observația că tipurile de ceramică de la Rădăuți se întâlnesc frecvent în monumentele din Transilvania, Maramureș și Moldova. De aici, concluzia, consider obiectivă, a autorilor că Rădăuții aparțin la o zonă bine determinată, „jumătatea de nord a Moldovei – caracterizată prin schimburi statornice cu Transilvania și Maramureșul precum și legăturile multiple existente între comunitățile românești de pe cei doi versanți ai Carpaților Orientali”. Descoperirea, în rând cu ceramica, a uneltelor de muncă, a obiectelor de uz casnic, a accesoriilor vestimentare îi conduc pe autori la concluzia că în segmentul cronologic indicat, „viața a pulsat în mod intens în cuprinsul reședinței feudale de la Rădăuți, chiar înainte de ridicarea primului lăcaș de cult”.

De o importanță deosebită pentru elucidarea problemelor genezei statului feudal la Est de Carpați sunt descoperirile din nivelul de viață cuprins în segmentul cronologic între primul sfert și ultimul sfert al secolului al XIV-lea. Examinarea materialului ceramic atestă faptul că din ceramica locală dispar vasele lucrate cu mâna, este prezentă ceramica confecționată în centrele urbane aflate sub controlul Hoardei de Aur din regiunea centrală și de sud a spațiului dintre Nistru și Prut, dar și ceramica confecționată de coloniștii germani în centrul urban de la Siret. De o atenție binemeritată din partea autorilor a beneficiat lăcașul de cult din lemn ridicat în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIII-lea și primul sfert al secolului al XIV-lea, lăcaș care a funcționat până în ultimii ani ai deceniului nouă al secolului al XIV-lea, când biserica din lemn a fost înlocuită cu una de zid, și necropola acestuia din 39 de morminte, din care, în virtutea importanței lor deosebite, o atenție sporită este acordată la trei morminte (M 66, M 85 și M 82).

Dintre caracteristicile esențiale ale mormintelor menționate:

M 66, groapă simplă, bărbat, vârsta cca 60 de ani, inel de aur ce se înscrie în seria pieselor din secolele XIII-XIV;

M 85, groapă simplă, sicriu de lemn, vârsta cca 30 de ani, garnitură din 63 de nasturi din argint aurit de la un costum feudal de ceremonie. Tipul de costum, în primul rând, și accesorii vestimentare permit încadrarea M 85 în deceniile 6-8 ale secolului al XIV-lea, încadrarea cronologică, conform autorilor, „este deosebit de importantă în *propunerea* (subl. - I.E.) de identificare a înhumatului”; inel de aur cu inscripția Allah, caracteristic – inscripția și chenarul sunt executate stângaci, față de celelalte părți componente ale inelului;

M 82, în criptă zidită din cărămizi legate cu mortar, sicriu de lemn, bărbat, vârsta cca 60 de ani, costum cavaleresc, 13 nasturi din argint aurit, 6 aplice din folie de argint ce conțin „elemente emblematice a căror cunoaștere, încadrare cronologică, atribuire asociere și interpretare” au permis autorilor „reconstituirea unei steme”, datată cca a doua jumătate a sec. al XIV-lea.

În concluziile la inventarul funerar (mătăsurile broșate cu fir de argint aurit, nasturii ajurați, tunica de tip *pourpoint*) din cele trei morminte autorii precizează încă odată datarea: deceniile șapte-opt ale secolului al XIV-lea.

Referindu-se la nivelul de viață din ultimul sfert al secolului al XIV-lea, autorii descriu pe larg vestigiile arheologice descoperite în lăcașul de cult de zid, ridicat aproximativ între anii 1387-1391, în timpul lui Petru I, domn care, în aprecierea autorilor, a fost și ctitorul acesteia, în necropola din interiorul și exteriorul său etc., după care urmează prezentarea succintă a nivelurilor de locuire până în secolul al XVIII-lea.

Necropola (42 de morminte în exterior, 12 în interior) din lăcașul de cult de zid a beneficiat de o expunere destul de detaliată din partea autorilor, subliniindu-se o „succesiune nemijlocită” între cele două necropole.

Capitolul III (p. 93-110), *Descoperiri monetare*, este consacrat prezentării celor 23 de monede (12 bătute în Moldova, 3 – în Boemia, 5 – în Polonia, 2 – în Ungaria și un fals după un aspru otoman) depistate cu ocazia săpăturilor arheologice.

Capitolul IV (p. 111-119), *Studiu antropologic asupra osemintelor din mormintele amplasate în naosurile celor două biserici* este realizat de Nicolae Mirițoiu și Mihai Constantinescu și, de asemenea Capitolul V (p. 121-168) *Studiu de paleogenetică efectuat asupra osemintelor descoperite în mormintele din Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți*, realizat de Georgeta Cardoș și Alexander Radevald, țin de investigații specifice ale materialului osteologic, în baza cărora Lia și Adrian Bătrâna și-au axat cercetările referitoare la identificarea înhumaților și la precizarea unor momente cruciale din istoria Moldovei din secolul al XIV-lea.

În Capitolul VI (p. 169-191), *Necropolele domnești de la Rădăuți. Identificarea înhumaților*, utilizând datele obținute în capitolele IV și V și, de asemenea, datele săpăturilor arheologice, inscripțiilor de pe lespezile funerare și a surselor istorice scrise, autorii întreprind o migăloasă investigație în vederea identificării înhumaților din mormintele domnești din interiorul celor două biserici. Cercetarea subiectului pornește de la constatarea autorilor că „lespezile de mormânt puse din porunca lui Ștefan cel Mare sunt doar simple cenotafuri, menite să marcheze doar memoria unor înaintași ai săi și nicidecum amplasamentul mormintelor în care aceștia odihnesc, chiar dacă, după cum vom vedea, marele voievod avea cunoștință despre aceștia”. Din această constatare urmează concluzia că „lespezile funerare de la Rădăuți, numai prin inscripțiile pe care le conțin – chiar dacă acestea sunt extrem de prețioase – nu pot permite identificarea înhumaților din mormintele descoperite, iar ordinea în care au fost ele dispuse în câmpul naosului nu au nici o relevanță în stabilirea succesiunii deceselor primilor domnitori ai Moldovei, așa cum s-a încercat în istoriografia noastră”. Evident, aici rămâne fără răspuns întrebarea, de ce Ștefan cel Mare a procedat așa – cunoștea amplasamentul mormintelor în care odihneau înaintașii săi, dar lespezile funerare le-a așezat cu totul altfel?

Autorii subliniază în mod special că progresele realizate de genetica moleculară și paleogenetica umană permit „nu numai o identificare certă a tuturor personajelor înmormântate în naosurile celor două biserici de la Rădăuți”, ci și „precizări cu privire la genealogia domnitorilor ce au stat în scaunul Moldovei în secolul al XIV-lea”. Referindu-se la actul din 6 iulie 1413, act în care Ale-

xandru cel Bun amintește Episcopia de la Rădăuți și biserica Sfântul Nicolae, „unde sunt îngropați moșii noștri”, act care a fost utilizat de unii istorici pentru a demonstra că „necropola de la Rădăuți aparține și adăpostește trupurile membrilor unei singure dinastii”, autorii consideră că actul în cauză atestă că „cel puțin unii dintre înaintașii lui Alexandru cel Bun”, domni sau membri ai familiei domnești, au fost aici înmormântați, „fără, însă, să se poată deduce din aceasta că ea ar fi adăpostit în exclusivitate trupurile strămoșilor înrudiți doar pe linie bărbătească cu voievodul amintit”. Autorii amintesc și alte acte utilizate de specialiști (din 30 august 1479, 23 august 1481, 15 martie 1490), în care sunt amintiți înaintașii lui Ștefan cel Mare, cu unicul scop, de a demonstra continuitatea dinastică dintre Bogdan I și Alexandru cel Bun.

Examinând în continuare lespezile funerare și amplasarea acestora, autorii mai subliniază încă o dată faptul că „nu există nici o legătură între amplasamentul mormintelor și cel al lespezilor funerare, întrucât sub nici una dintre acestea nu s-a descoperit vreun mormânt”. Dar, conform autorilor, această situație ar putea conduce la două concluzii: fie că „nu se mai cunoștea topografia exactă a mormintelor”, fie că, „chiar dacă amplasamentul acestora era bine cunoscut, *din anumite considerente* (subl. - I.E.) nu s-a mai dorit a fi respectat”. Plecând de la faptul că mormintele care se succed până la data săpării ultimului mormânt (1433) „nu se intersectează”, autorii trag concluzia că la momentul când au fost dăltuite lespezile funerare „se cunoștea topografia celor anterioare”. Mai mult chiar, autorii sunt încredințați că mormintele erau acoperite cu lespezi funerare care „conțineau și inscripții ce menționau cel puțin numele celor înhumați”. Dar, fiind la nivelul pardoselii, lespezile s-au uzat, ceea ce „a constituit una din principalele cauze care a împus înlocuirea lor în timpul lui Ștefan cel Mare”. Or, soluția nou adoptată a fost doar să marcheze „memoria personajelor înmormântate dar nu și topografia mormintelor”. Amplasarea noilor lespezi pe socluri înalte a urmărit scopul să protejeze inscripțiile. Posibil, mai cred autorii, s-a ales anume această soluție „pentru a feri mormintele de eventualii jefuitori”, dar și „pentru facilitarea slujbelor liturgice în spațiul naosului”.

Referindu-se la cele nouă morminte din naosurile celor două biserici (cu doar șapte lespezi funerare

puse la porunca lui Ștefan cel Mare), autorii stabilesc faptul că trei dintre ele (M 66, M 85, M 82) „aparțin cu certitudine” bisericii din lemn, restul de șase, bisericii de zid.

În continuare autorii revin la identificarea celor trei morminte din naosul bisericii din lemn. Dacă anterior ei considerau că este vorba de feudalul-ctitor (M 66), Bogdan (M 85) și fiul său Lațcu (M 82), studiul ADN a demonstrat „strânse legături pe linie masculină între înhumații din M 66 și M 85”, iar înhumatul din M 82 „nu se află în nici o relație de înrudire pe linie masculină cu ce aflați în M 66 și M 85”. Examinarea în continuare a datelor oferite de analiza ADN a permis autorilor să atribuie „cu certitudine mormântul M 66 primului domnitor al Moldovei, Bogdan I, decedat în anul 1367 la o vârstă de cca 60 de ani, iar pe cel următor, M 85, fiului său Lațcu, decedat la 1375 la o vârstă de cca 30 de ani”.

Referindu-se la M 82, care nu se află în relații de rubedenie *per masculos* cu ceilalți doi, autorii subliniază că el „nici nu face parte din rândul celorlora menționați pe lespezile lizibile de mormânt”. Autorii continuă cu examinarea mormintelor din naosul bisericii de zid și constată faptul că pentru M 72, care ar fi aparținut celui dintâi episcop de Rădăuți, Leontie sau Lavrentie, de asemenea nu există o lespede funerară pusă la indicația lui Ștefan cel Mare. Totuși, autorii sunt încrezuți că asemenea lespezi au fost, acești „actori principali în procesul de întemeiere a tinerei creații statale românești de la răsărit de Carpați”, „nu puteau cu nici un chip să fie uitați de marele voievod”.

Continuând identificarea personajelor din naosul bisericii de zid, autorii constată că M 81 și M 79 adăpostesc osemintele lui Petru I și Roman I, strâns legați pe linie masculină cu M 82, ceea ce denotă că acest ultim personaj din M 82, a fost tatăl primilor doi. Având în vedere poziția M 82, situat între M 85 și M 81, identificate de autori cu cel al lui Lațcu și Petru I, și poziția similară a lui Costea voievod în *Pomelnicul de la Bistrița* și *Pomelnicul de la Voroneț*, de asemenea între Lațcu și Petru I, autorii îl identifică pe înhumatul din M 82 cu faimosul voievod Costea.

În privința mamei acestora și deci, a soției lui Costea, autorii nu au nici o îndoială: este vorba de Margareta-Mușata, amintită cu aceste două nume în sursele istorice scrise, care în realitate

este una și aceeași persoană, „iar în cronici Petru I este desemnat ca fiu al Mușatei”.

Concluzia autorilor este grăitoare: „Poziția înhumatului din M 82 în prima biserică de la Rădăuți, într-o necropolă de familie – fără să se înțeleagă prin aceasta că toți membrii săi se înrudeau *per masculos* – precum și calitatea sa de părinte al domnitorilor Petru I și Roman I, situează acest personaj în galeria voievozilor de la răsărit de Carpați din perioada anterioară întemeierii statale. Stăpânitor al reședinței feudale de la Rădăuți și soț al Margaretei (Mușata), el trebuie să fi fost unul dintre actorii principali ce au participat la actul întemeierii Moldovei, iar *residencia* sa a reprezentat centrul de comandă a lui Bogdan I în timpul luptelor purtate pentru eliminarea reprezentanților regalității maghiare”. Cu alte cuvinte, după domnia lui Lațcu, prin Petru I, fiul Margaretei și al lui Costea, domnia Țării Moldovei revine dinastiei locale de la Est de Carpați, în așa fel întrerupându-se linia masculină a celor veniți din Maramureș.

În Capitolul VII (p. 193-208), *Genealogia și cronologia domnitorilor și a familiilor domnitoare din Moldova celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea*, pentru autori este idiscutabil faptul că „Bogdan I a urcat pe tronul Moldovei printr-un sistem electiv, fiind ales de voievozii locali”, pe când urmașii lui au beneficiat de, citează pe Emil Vârtosu, un „sistem mixt: electiv și ereditar”. Remarcând, după Ștefan S. Gorovei, și alte condiții necesare pentru ocuparea scaunului, anume că succesorul să fie „os domnesc”, faptul că femeile erau categoric îndepărtate de la domnie și că „urmașii domnițelor erau excluși de la tron”, autorii afirmă că ultima aserțiune „este contrazisă de studiul de paleogenetică umană efectuat asupra osemintelor de la Rădăuți”. În același timp se atenționează și la faptul, după Ștefan S. Gorovei și Constantin Rezachevici, că spre sfârșitul secolului al XVI-lea s-a recurs la alegerea domnilor din familiile boierești înrudite, prin femei, cu vechile familii domnitoare, exemplificându-se cu neamul Movileștilor.

În continuare autorii subliniază că problema care a stârnit cele mai mari controverse este problema privitoare la genealogia primilor domnitori ai teritoriului de la Est de Carpați din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Ei văd „cheia” care poate rezolva problema dată în „înțelegerea co-

rectă a modului în care s-a transmis coroana de la Lațcu la Petru I, precum și stabilirea cu exactitate a relațiilor de înrudire existente între acești doi domnitori”. Până acum, menționează autorii, au fost emise două opinii. Unii istorici, ca număr cei mai mulți, acceptă discontinuitatea dinastică afirmând că după Lațcu continuitatea dinastică pe linie masculină a fost întreruptă, alții, ca număr mai puțini, acceptă continuitatea dinastică *per masculos*, de necontestat, remarcându-l pe Ștefan S. Gorovei, drept „cel mai aprig susținător al continuității dinastice”. Examinând argumentele invocate de acesta, autorii îi reproșează lui Ștefan Gorovei că „probe preemptorii” pot aduce nu numai sursele scrise, ci și cele arheologice și afirmă că anume acestea din urmă au furnizat asemenea probe „în măsură să contrazică teoria continuității dinastice”.

Amintind faptul că încă în 1980, în baza stemelor diferite și atribuite, una lui Lațcu, alta lui Petru I, autorii au formulat concluzia referitoare la succesiunea dinastică, anume faptul că „între Lațcu și Petru I neexistând nici o legătură directă pe linie bărbătească”.

Beneficiind de rezultatele studiului ADN, autorii trag concluzia: „Bogdan I și Lațcu, pe de o parte, iar Costea, Petru I, Roman I și Ștefan I, pe de altă parte, nu se înrudesesc *per masculos* și deci, din punct de vedere genealogic, reprezintă două familii diferite sau, astfel spus, două dinastii distincte”. Și continuă autorii: „Primii doi sunt reprezentanții *dinastiei maramureșene*, iar ceilalți patru sunt membrii *dinastiei locale moldovenești*”. În felul acesta, conchid autorii, „prin urcarea pe tron a lui Petru I, intervine o discontinuitate dinastică”.

Constatând, după sursele scrise, faptul că numele de Mușata și Margareta se referă la una și aceeași persoană, în opinia autorilor, rezultatele ADN permit a se concluziona că „Margareta-Mușata, mama fraților Petru I și Roman I, este sora uterină a lui Lațcu și fiica lui Bogdan I, iar prin căsătoria sa cu voievodul Costea de la Rădăuți s-a realizat înrudirea dintre cele două familii”.

Rezultatele ADN din mormintele masculine au permis autorilor și reconstituirea „profilului genetic al doamnei Margareta-Mușata (mormântul acesteia nu este la Rădăuți) nu numai *per feminas* ci și *per masculos*”, concluzionând că ele probează „descendența sa din Bogdan I”. Cosiderând

că „legăturile genetice existente între Bogdan I, Lațcu și Margareta-Mușata, pe de o parte, Costea, Petru I și Roman I, pe de altă parte au fost clarificate în mod definitiv”, autorii trag concluzia că «la moartea lui Lațcu succesiunea s-a realizat nu prin „os domnesc” ci prin „sânge domnesc”, adică prin femei». La numirea în scaun a lui Petru rolul decisiv l-ar fi jucat mama sa Margareta, „personalitate extrem de puternică și influentă”, dar aceasta „va fi fost și opțiunea lui Lațcu, pe patul său de moarte”.

Utilizarea datelor ADN a permis autorilor să precizeze sau să confirme unele ipoteze anterioare referitoare la „relațiile existente între personajele înmormântate la Rădăuți” și anume că Roman I, cel de al doilea fiu al voievodului Costea și al Margaretei, inițial a fost căsătorit cu o femeie „de origine locală, moldovenească” și din această căsătorie a rezultat Ștefan I. A doua soție a lui Roman I a fost lituaniana Anastasia din neamul Koriaticilor, cu care i-a avut pe jupan Bogdan și Alexandru cel Bun. Destul de interesante sunt și presupunerile autorilor referitoare la anii de viață ai lui Bogdan I, Lațcu, Petru I, Roman I, Ștefan I, Costea voievod, despre cei doi jupani Bogdan, unul fratele lui Alexandru cel Bun, altul fiul lui Alexandru cel Bun, dar și despre Margareta-Mușata.

Capitolul VIII (p. 209-212) continuă cu unele precizări *Despre jupanul Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun*. Autorii, în baza expertizei antropologice, formulează concluzia că „dispariția jupanului Bogdan din documente nu poate fi pusă pe seama apariției moștenitorilor direcți ai lui Alexandru, ci doar coincide cu aceasta, ea datorându-se în fapt decesului său, petrecut la vârsta de 15-16 ani”. Pronunțându-se asupra esenței asocierii la domnie a jupanului Bogdan, autorii consideră că „nu se poate vorbi de o stăpânire în comun, ci doar, în cel mai bun caz, de o reprezentare în comun la nivelul actelor de cancelarie”. Autorilor li se pare mai verosimilă „opinia conform căreia Bogdan al II-lea a fost fiul jupanului Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun”, dar Ștefan cel Mare l-a considerat bunic pe Alexandru cel Bun drept „semn de recunoștință pentru grija și generozitatea arătate de acesta față de tatăl său”.

Capitolul IX (p. 213-215), *Despre jupanul Bogdan, fiul lui Alexandru cel Bun*, aduce unele lămuriri asupra unui alt personaj controversat din

epocă. Prezentând succint opiniile vizavi de acest personaj (fiu nelegitim, fiu din căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Marina, fiul Stancăi etc.), autorii, plecând de la documentele care îl amintesc pe acest Bogdan și „din informația oferită de studiul antropologic în legătură cu faptul că el a decedat la vârsta de numai trei ani, vin să confirme o opinie anterioară a istoricilor, potrivit căreia jupanul Bogdan este ultimul copil al lui Alexandru cel Bun din căsătoria cu doamna Marina, născut la 1430.

Capitolul X (p. 217-231), *Considerații artistice cu privire la inelul descoperit în mormântul voievodului Lațcu*, autorii fac mai multe precizări la opiniile enunțate anterior asupra acestui inel din aur, apreciat drept „simbol de putere, iubire și devotament”. Autorii renunță la opinia enunțată anterior că inelul ar fi fost realizat „de către un artist occidental într-un atelier cosmopolit de felul celor de la Pera, Cetatea Albă sau Caffa” și, în urma unei examinări minuțioase a fiecărui element al inelului în cauză, formulează concluzia că trăsăturile de bază ale inelului cu pricina „ne trimit spre lumea islamică de coloratură persană și ne îndreptătesc aserțiunea că aria acesteia este și cea în care bijuteria a fost produsă”.

Capitolul XI (p. 233-240), *O mărturie arheologică despre relațiile internaționale ale Moldovei în vremea voievodului Lațcu*, vine să relateze despre posibilele circumstanțe în care faimosul inel a ajuns pe degetul domnului Țării Moldovei. Autorii subliniază încă o dată faptul că chenarul și inscripția Allah de pe pastila din aur, „ce nu face corp comun cu restul piesei”, sunt realizate mai puțin îngrijit. Din această constatare urmează concluzia că „inscripția și chenarul de pe pastilă nu au fost incizate de la bun început” în atelierul unde a fost realizat inelul, ele fiind executate ulterior, după ce, un anumit timp, inelul al fost purtat de vreun negustor. Abia după realizarea inscripției se poate vorbi „despre identitatea culturală a comanditarului” și despre „existența unei relații certe între obiect (inelul) și identitatea culturală a primului său purtător”. Autorii exclud de la bun început posibilitatea că primul și singurul posesor al inelului și comanditarul inscripției, ar fi fost Lațcu. De aici, „concluzia certă” a autorilor: înainte de a ajunge la Lațcu, inelul a aparținut unui „personaj înalt din societatea mongolă, cel ce a dispus incizarea pe montură a numelui lui Allah”. Referindu-se la împrejurările în care acest inel ar fi putut ajunge în posesia domnului Mol-

dovei, autorii indică trei posibilități: achiziționarea de la un negustor, dobândirea în urma unei lupte, dăruirea din partea unui înalt personaj al societății mongole, ca simbol al alianței dintre cei doi. Primele două ipoteze sunt respinse de autori ca nefiind fondate, Lațcu avea o cu totul altă identitate spirituală și, desigur, el „nu putea să se afișeze cu o simplă pradă de război în fața demnitarilor și slujitorilor săi”. Autorii acceptă cea de a treia ipoteză, alianța cu un mare demnitar mongol ce stăpânea în regiunile vecine Moldovei, alianță pe care domnul a păstrat-o cu fidelitate până la moarte „și chiar după aceea” (după aceea, este problematic, nu cred că problema trebuie pusă anume în așa fel), dovadă fiind faptul că a fost înmormântat cu inelul în cauză.

Referindu-se la problema cine putea fi acest demnitar mongol, autorii întreprind, mai ales în baza studiilor realizate de specialiștii în numismatică, o examinare minuțioasă a situației din spațiul dintre Nistru și Prut, unde s-au perindat mai multe căpetenii tătare, Abdullah, Kutlubuga și, în sfârșit, „principele” creștinat Dimitrie. În opinia autorilor, anume cu ultimul ar fi încheiat Lațcu o alianță, anume acesta i-ar fi făcut cadou lui Lațcu faimosul inel. În intervalul 1367-1370 Moldova lui Lațcu se învecina la sud-est cu țara principelui mongol creștinat, Dimitrie. Autorii explică colaborarea acestuia cu tătarii prin „toleranța manifestată de mongoli față de românii ortodocși, cât și prin ostilitatea permanentă a acestora față de catolicism și față de tendințele regatului apostolic de a-și impune dominația” la Est de Carpați.

Dar, desigur, apare întrebarea: de ce un principel tătar creștinat care, evident, avea deja „o altă identitate spirituală” decât cea islamică, dăruie aliatului său, unui alt creștin, lui Lațcu, un inel cu inscripția Allah? Cum putea o piesă ce conținea un mesaj islamic, numele Allah, să cimenteze alianța între doi creștini, Dimitrie și Lațcu? Doar faptul că creștinul Dimitrie era mongol, nu avea, pentru acele timpuri, nici o importanță.

Capitolul XII, (p. 241-252) *Însemne heraldice ale voievodului Costea de la Rădăuți*, este dedicat controversatului personaj Costea. Autorii atribuie „cu certitudine”, unul din mormintele de la Rădăuți (M 82), voievodului Costea. Cu regret, dar migăloasele cercetări arheologice și analize ADN pot să confirme doar ceea ce pot, anume legăturile de rubedenie sau lipsa acestora cu celelalte

morminte din necropola respectivă, vârsta etc., lucru care a fost făcut excelent de către autori, dar nicidecum faptul că osemintele respective aparțin anume lui Costea voievod sau faptul că el, Costea, era voievod anume la Rădăuți. De asemenea, nu putem fi siguri de faptul că cel înmormântat era voievod, „stăpânul reședinței feudale de la Rădăuți”. Subliniind că „accesoriul vestimentar cel mai important și plin de semnificații este reprezentat de o cingătoare subțire ... decorată cu șase aplici discoidale realizate din folie de argint aurit” și că „trei dintre acestea conțineau reprezentarea unui cap de lup redat din profil, iar restul pe cea a unui coif de tip *heume*, redat pe trei sferturi și împodobit cu două coarne recurbate, în formă de liră”, autorii revin la aprecierea lor anterioară din anul 1980 când, reprezentările indicate mai sus au fost apreciate drept „elemente emblematice”, care „permit reconstituirea unei steme”, apreciere acceptată de unii specialiști (I.N. Mănescu, Dan Cernovodeanu), respinsă însă categoric de alții (Constantin Rezachevici, Ștefan S. Gorovei). Autorii, considerând că „caracterul emblematic al acestor reprezentări nu poate fi pus la îndoială”, expun încă o dată argumentele care, în viziunea lor, demonstrează acest fapt. Indicând la un argument de ordin general, anume că „reprezentările armoriale de pe aplicile de costum de la Rădăuți” se înscriu într-un „fenomen cultural mai larg”, caracteristic epocii, în continuare autorii se referă și la altele, ce țin de reprezentările heraldice ale lupului, pe care îl întâlnim și pe reprezentările aplicelor costumului de la Rădăuți, în diverse țări europene. Constatând și faptul „că elementele emblematice disparate – precum mobilele din scur sau ornamentele exterioare – sunt prezente în mod frecvent pe costumele de ceremonie sau militare, pe piesele de armament sau echipament militar, sau pe steaguri”, autorii trag concluzia că acest fapt „permite să constatăm că și în cazul aplicelor de la Rădăuți ne aflăm în fața unei mobile heraldice, redată liber pe un accesoriu vestimental”, că „reprezentarea liberă a capului de lup pe aplicile voievodului Costea de la Rădăuți se înscrie în fenomenul mai larg al transpunerii unor elemente emblematice pe accesoriile vestimentare ale cavalerilor”.

Referindu-se la alte elemente ale unei steme, reprezentate de elementele exterioare, autorii indică prezența coifului, prezența „așa-numitului cimier”, care apare pe aplicile de la Rădăuți

„sub forma unei perechi de coarne cu vârfurile recurbate – în formă de liră – și redată din față”, autorii recurg și la diferite exemple din diferite regiuni ale Europei, urmată de concluzia că „din analiza reprezentărilor aplicelor de la Rădăuți reiese în chipul cel mai limpede cu putință că ele nu sunt altceva decât elemente emblematice ale unei steme redată liber ... pe un accesoriu vestimentar de tipul unei cingători subțiri de tunică”. Lipsa scutului, în opinia autorilor, nu poate constitui o piedică în „reconstituirea stemei voievodului Costea”, fiindcă chiar și în secolul al XIV-lea, singurul scut utilizat la întocmirea stemelor a fost scutul antic, numit și triumghiular.

Mai au autorii „o singură certitudine”, anume că voievodul Costea de la Rădăuți purta „aceste însemne heraldice” în „deceniul nouă al secolului al XIV-lea, atunci când se produse și decesul său (1387-1388)”, dar nu este exclus faptul că „ele puteau fi adoptate la o dată anterioară sau într-un moment ulterior venirii lui Bogdan în Moldova (1363)”. „Prezența lor într-o perioadă anterioară trecerii lui Bogdan în Moldova, consideră Lia și Adrian Bătrâna, ar putea fi susținută de realitățile teritorial-politice din epoca premergătoare întemeierii statale”, voievodul Costea va fi fost unul din conducătorii politici locali, „conducătorul românilor din zona depresionară a Rădăuților”. Totuși, autorii cred mai degrabă că «adoptarea unei steme de către voievodul Costea, la o dată anterioară „descălecatului”, poate fi socotită doar o seducătoare ipoteză, odată cu trecerea lui Bogdan în Moldova avem convingerea că aceste însemne exterioare – capul de lup și coiful cu coarnele recurbate – deveniseră o realitate familiară nu numai în cadrul reședinței feudale de la Rădăuți, ci și în peisajul societății feudale moldovenești». După trecerea lui Bogdan în Moldova, Costea voievod, care era ginerele său, „era (după Bogdan - I.E.) cel mai important personaj în ierarhia feudală a tinerei creații statale”, „voievodul rădăuțean a fost acela ce a pus bazele colaborării dintre Bogdan și opozanții din Moldova ai politicii de hegemonie a Angevinilor și a adăpostit la curtea sa de la Rădăuți – devenită prima reședință domnească a Moldovei – pe primul domnitor al acestui stat”.

Plecând de la aceste presupuneri, autorii recurg și la altele: ginerele său, voievodul Costea „ar fi putut fi identificat în fruntea acelor „*supremi consilii*” ai sfatului domnesc”, iar „amprenta sigi-

liului său ar fi conținut, nu ne îndoim, capul de lup drept mobilă heraldică”.

Autorii sunt convinși că «aceste elemente emblematice au fost purtate de Costea voievod în perioada (1377-1387) când acesta a stat ... în scaunul „Țării Valahe”, constituind în mod cert stema sa dinastică și poate chiar a țării pe care el o conducea», reședința fiind la Cetatea Albă.

În finalul capitolului, autorii mai exprimă și opinia că adoptarea însemnelor heraldice de către Costea voievod s-a făcut „sub influența heraldicii polone”.

Capitolul XIII, (p. 253-274) intitulat *Enigmaticul Costea voievod și „moștenirea” sa*, menționează în primul rând sursele scrise care îl amintesc pe numitul voievod – Pomelnicul Mănăstiri Bistrița, Pomelnicul Mănăstirii Voroneț, pus în circuitul științific de Valentina Pelin, sursa din arhivele genoveze, descoperită și relatată de Șerban Papacostea, apoi și rezultatele săpăturilor arheologice de la necropola de la Rădăuți, fiind posibilă stabilirea „cu maximă exactitate relațiile de înrudire existente între acestea”. Este foarte exactă aprecierea autorilor, dar tot atât de exact este și faptul că nu avem nici cel mai mic indiciu că unul dintre personajele înhumate aici este anume voievodul Costea, amintit în sursele scrise. Și autorii înțeleg destul de bine acest lucru: „Atunci când procedam la identificarea înhumaților de la Rădăuți și luam în discuție înhumatul din M 82 – cel de-al treilea, în ordine cronologică ... arătam că, *oricum se va fi numit el* (subl. - I.E.), în mod cert îl reprezintă pe tatăl voievozilor Petru I (M 81) și Roman I (M 79) și, totodată, pe bunicul lui Alexandru cel Bun”.

Alăturându-se opiniei lui Ștefan S. Gorovei că „nu a existat niciodată” un personaj cu numele Costea Mușat sau Mușatin, autorii prezintă opiniile exprimate referitoare la originea munteană, maramureșeană și „locală, moldovenească” ale acestuia. Ținând cont datele oferite de cercetările interdisciplinare, se admite că acestea au stabilit, pentru personajul din M 82, vremea când s-a născut (cca 1328), vârsta (cca 60 de ani), decesul (1387-1388). Având în vedere aceste date, autorii admit că Alexandru cel Bun, născut pe la 1375, „și-a cunoscut destul de bine bunicul patern, data când a decedat, apelativul sub care era numit în familie, cât și statutul său în cadrul ierarhiei feudale a vremii”. „În aceste condiții, concluzionază autorii, era firesc ca Alexandru cel Bun, atunci

când a comandat pomelnicul ctitoriei sale de la Bistrița, să-și plaseze bunicul în șirul voievozilor Moldovei, între Lațcu și Petru, dezvăluindu-ne, astfel, intervalul de timp (post 1375 – ante 1391) în care bunicul său a decedat, numele – Costea – cu care acesta era apelat în familie și, încă mai important, calitatea sa de *voievod*”.

Anume privit în lumina acestor date, cercetările arheologice, „studiile de antropologie și paleogenetică efectuate asupra osemintelor din necropola domnească”, în aprecierea autorilor, „Pomelnicul de la Bistrița se constituie într-un document de excepțională valoare ce ne permite identificarea înhumatului din M 82 cu voievodul Costea”.

Conform autorilor, Costea s-ar fi născut la Rădăuți, pe la 1328, în familia unui feudal de vază, care, la data amintită, era „stăpânul reședinței feudale rădăuțene”, anterioară, deci, „constituirii statului feudal de sine stătător”, dar și „ctitorul bisericii de lemn”, beneficiind „de o largă autonomie politică” în raporturile cu mongolii, fiind „nucleul unei structuri teritorial-politice de tipul voievodatului, ce va juca un rol hotărâtor în actul întemeierii tinerei creații statale est-carpătice”.

În continuare autorii relatează despre căsătoria lui Costea cu Margareta, fiica lui Bogdan, eventualele treceri ale acestuia la est de Carpați cu ocazia botezului nepoților săi.

Examinând numele Costea, întâlnit și la Apus, și la Vest de Carpați, apreciat uneori ca fiind de origine maramureșeană, autorii trag concluzia obiectivă că sursele documentare atestă faptul că numele de Costea era utilizat și la Est, și la Vest de Carpați, „motiv pentru care el nu poate fi invocat în identificarea originii unui personaj din mediul feudal românesc”, subliniind încă o dată că Alexandru cel Bun l-a cunoscut bine pe bunicul său „astfel încât a fost în măsură să îl treacă corect în pomelnicul de familie bistrițean”.

Autorii menționează revolta antimaghiară din 1359 produsă în Moldova, care era „un organism politic subordonat Angevinilor, dar condus de o familie de români maramureșeni în frunte cu Dragoș” și aderă la opinia lui Constantin Rezachevici că ultimul, adică Dragoș, „pare un om nou, un oștean ridicat de Ludovic I”. Costea voievod „s-a alăturat revoltei”. Este, continuă autorii, „nefiresc ca tocmai voievodul Costea”, „de multă vreme ginere al lui” Bogdan, și slujitorii săi, „să fi

absentat de la acest mare eveniment de care Bogdan nu pare a fi fost nici el străin”.

Urmează descrierea marelui rol al lui Costea în crearea imaginii lui Bogdan la Est de Carpați, Rădăuții fiind „capul de pod”, „centrul de comandă” al lui Bogdan în lupta cu reprezentanții regalității maghiare și concluzia că anume aici a fost „prima reședință domnească a Țării Moldovei”.

Autorii cred, cu toate că orice indicație documentară lipsește, că Costea ar fi făcut parte din grupul boierilor din sfatul domnesc – pe timpul lui Bogdan, Lațcu, Petru I. Autorii cred explicabil și lipsa lui Costea din actele din 1 mai 1384 și 26 septembrie 1387 – în acest răstimp el era stăpân al unei alte formațiuni teritorial-politice, o Țară Valahă, din sud-estul viitoarei Moldove, unde, anterior, ar fi rezidat acel principe Dimitrie, apoi Iurie Koriatovici, urmat de Giurgiu, pentru ca apoi, aici să ajungă „protejatul lui Petru I”, Costea voievod, care a stat în scaunul acestei țări până la 1387. Această Țară Valahă trece sub autoritatea lui Roman la momentul când Costea se stinge din viață, cronologic, după anul 1387. Costea, în opinia autorilor, este identic cu acel Constantin voievod din sursa genoveză, reședința lui era la Cetatea Albă.

La sfârșitul capitolului, autorii reamintesc succint „datele” apreciate drept „noi” referitoare la Costea voievod, în număr de 9 (nouă). De fapt, la categoria „date” pot fi doar mormântul și rezultatele analizelor ADN și antropologice referitoare la respectivul schelet uman, restul sunt doar interpretări, esența cărora a fost prezentată mai sus.

În Capitolul XIV (p. 275-280), *Ansamblul feudal de la Rădăuți: reședință voievodală, domnească și episcopală*, este apreciat că, „la începuturile sale ... aparține categoriei de habitate nobiliare existente la răsărit de Carpați în secolele XIII-XIV”. Lăcașul de cult din lemn „ființa în mod cert în deceniul trei al secolului al XIV-lea”, era capela unei reședințe feudale, „o capelă de curte”, o biserică ce „a aparținut unei familii, nu întregii comunități sătești”, îndeplinind această funcție până la sfârșitul deceniului nouă al secolului al XIV-lea. Dacă numele ctitorului nu poate fi stabilit, autorii cred că urmașul acestuia a fost voievodul Costea. Complexul feudal rădăuțean a fost inițial o reședință voievodală, după trecerea lui Bogdan la est de Carpați, o reședință domnească a Țării Moldovei. Primul înhumat aici a fost voievodul

Bogdan, urmat de Lațcu, apoi și de Costea, fiind în așa fel prima necropolă domnească din Moldova. După lucrările de construcție întreprinse în timpul lui Petru I și construcția unei biserici din piatră, aceasta devine a doua necropolă domnească a Țării Moldovei, iar la începutul secolului al XV-lea reședința voievodală își modifică funcția, devenind sediul Episcopiei de la Rădăuți.

Capitolul XV (p. 281-294), intitulat *Despre arhitectura bisericilor de la Rădăuți*, examinează, în temeiul materialului arheologic păstrat, biserica din lemn de la Rădăuți, care a funcționat din prima treime a secolului al XIV-lea și până spre sfârșitul aceluiași secol. Biserica din piatră, păstrată până astăzi, a fost construită, în prima sa fază, în ultimii ani de domnie a lui Petru I și „se caracterizează prin planimetria sa de tip romanico-gotic adaptată cultului ortodox”, de către meșteri din Transilvania, „sau poate, mai degrabă, din zona sudică a Poloniei”. Acoperișul inițial ar fi fost din foi de tablă de plumb, dar, „cel mai plauzibil, draniță”. Autorii urmăresc migălos posibilele intervenții de construcție sub domnii următori ai Moldovei, până la mijlocul secolului al XVIII-lea.

În Capitolul XVI (p. 295-308) *Despre organizarea spațiului funerar în arhitectura ecleziastică din primul veac de existență a Țării Moldovei*, autorii își propun reexaminarea problemei privind „organizarea spațiului funerar în arhitectura ecleziastică din primul veac de existență a Țării Moldovei”, oprindu-se la câteva subiecte importante. Primul subiect dezbătut este *vechimea practicii înmormântărilor în lăcașurile de cult creștine*. Datele invocate atestă că în Imperiul Bizantin deja în secolul VI era o asemenea practică, iar în Occident, din timpul lui Carol cel Mare (768-814). Examinând situația din spațiul românesc (jud. Hunedoara, Cuhea Giulești, la sud și est de Carpați), autorii observă că abia de la mijlocul secolului al XIV-lea, în lăcașurile de cult de aici sunt efectuate primele înmormântări. Al doilea, subiect tipul de morminte, descoperirile arheologice oferă două tipuri: gropi simple și cripte, din piatră sau cărămidă. Următorul subiect examinat de autori, încăperea cu rosturi speciale funerare, atestă faptul că această încăpere este naosul bisericii, cu unele excepții la bisericile de la Niculițel și Cuhea. Referindu-se la momentul apariției primelor lespezi funerare și amplasamentul lor în raport cu mormintele, în Țara Românească sunt atestate din a doua jumătate a secolului al XIV-

lea, la Biserica de la Rădăuți ele au fost instalate în perioada 1479-1480, abia în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

Capitolul XVII (p. 309-355), *Ansamblul de pictură a bisericii „Sfântul Nicolae” din Rădăuți*, stabilește faptul că „cea mai mare parte a programului iconografic, a schemei compoziționale și stilistice ce ni s-au păstrat aparțin anilor 1497-1498”. Autorii sunt încredințați că „stilul oarecum arhaic al picturilor de la Rădăuți ... trebuie legat de moștenirea epocii lui Alexandru cel Bun”, or, „frescele ce fuseseră realizate aici în urmă cu șapte sau opt decenii erau vizibile și constituiau în multe privințe surse de inspirație sau chiar modele”.

În *Concluzii* (p. 357-363) este făcut un bilanț și sunt subliniate principalele rezultate ale investigației celor doi autori, concluzii care au fost prezentate pe paginile anterioare. Aici poate ar fi de adăugat faptul că autorii nu apreciază studiul lor ca „un capăt de drum ci doar un stadiu al cercetării științifice ce va putea fi depășit prin sporirea bazei informaționale”.

Volumul este însoțit de un *Rezumat* detaliat (p. 365-405) în limba franceză, menit să familiarizeze și cititorul străin cu principalele concluzii ale autorilor, de o *Listă a ilustrațiilor*, o *Listă a abrevierilor*, un *Indice onomastic și toponimic* și numeroase ilustrații (p. 427-519).

Ajunși la finalul volumului examinat, am putea evidenția următoarea sinteză esențială privind istoria comunității umane de la est de Carpați în secolul al XIV-lea.

Între voievodul din Maramureș Bogdan și un stăpân feudal din Rădăuți existau relații destul de bune și la un moment cei doi au hotărât să se înrudească. În așa fel, Margareta-Mușata, fiica voievodului maramureșean Bogdan, a fost căsătorită cu Costea, fiul stăpânului feudal de la est de Carpați, numele căruia nu îl cunoaștem. După decesul tatălui său, Costea a fost voievodul unei formațiuni teritorial-politice cu centrul de reședință la Rădăuți. Ulterior, relațiile dintre Costea și Bogdan continuă să fie foarte bune, primul susținând intenția lui Bogdan de a trece la est de Carpați și

de a înlătura autoritatea regelui maghiar din regiunile supuse regatului. În felul acesta Rădăuții devin principalul punct de sprijin al lui Bogdan la Est de Carpați. După trecerea lui Bogdan la Est de Carpați, Costea și-ar fi făcut o stemă. Odată cu trecerea lui Bogdan în Moldova autorii au toată convingerea că aceste însemne exterioare – capul de lup și coiful cu coarnele recurbate – deveniseră o realitate familiară nu numai în cadrul reședinței feudale de la Rădăuți, ci și în peisajul societății feudale moldovenești. După moartea lui Bogdan, care anterior a fost ales în fruntea Țării Moldovei, în scaunul țării a fost ales fiul său Lațcu, care stabilește bune legături cu principele tătar creștinat Dimitrie. Inelul, cu mesaj islamic, purtând inscripția Allah, ar atesta alianța dintre doi principii creștini – Lațcu și Dimitrie. După decesul lui Lațcu, scaunul Moldovei a fost ocupat de Petru I, fiul lui Costea și al Margaretei-Mușata. În așa fel, dinastia pe linie masculină a lui Bogdan I a fost întreruptă și începe o nouă dinastie pe linie masculină, cea a localnicului rădăuțean, Costea. Costea, tatăl lui Petru I, în calitate de „protejat” al noului domn, devine, în răstimpul 1377-1387, voievodul unei Țări Valahe din sud-estul Moldovei, cu reședința la Cetatea Albă, teritorii aflate anterior sub autoritatea principelui creștinat tătar Dimitrie. După decesul lui Costea, care ar fi avut loc în anul 1387, acest teritoriu a fost alipit la Moldova, ceea ce s-a reflectat în titulatura lui Roman I, noul domn al Moldovei (*voievod al Moldovei și moștenitor al întregii Țări Valahe*). Costea voievod ar fi fost înmormântat în biserica Sfântul Nicolae de la Rădăuți.

Aceasta ar fi o parte, fiindcă multe alte părți nu sunt acoperite de cercetarea examinată aici, a versiunii privind complicata problemă a procesului de constituire a statului medieval Țara Moldovei în viziunea celor doi arheologi, Lia și Adrian Bătrâna. Fără îndoială, studiul este o contribuție esențială la elucidarea controversatului subiect, aspectele considerate de către autori rezolvate, ipotezele lor, unele destul de ispititoare, vor trezi interesul viu al specialiștilor care le vor supune unei analize minuțioase pentru a prezenta cât mai obiectiv situația.

29.11.2013

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com